пачка сигара кăларчĕ те пĕр сигарине зажигалкăпа тивертрĕ, унтан пÿлĕмрен тухсан, алăка шăппăн çеç хупса, тул енчен питĕрсе илчĕ.

Сергейпе Митров тинех çăмăллăн сывласа ячĕç. Майор пÿлĕмĕнчен вĕсем урăх пĕр самантлăха та тытăнса тăмасăр, васкаса тухрĕç те, сасă тăвасран пусма тăрăх асăрханса анса, тÿрех туалеталла пăрăнчĕç. Кăшт вăхăт иртсен, унта Наумовпа Замков та, эрех çинчен мăкăртата-мăкăртата, сулланса пырса кĕчĕç...

11.

Майор Залигер сейфĕнче Замков сăнÿкерчĕкне сыпăçтарнă документсем пулманни Сергее хытă пăшăрхантарчĕ. Нимĕçсен командованийĕ Замкова та вăрттăн задани панă пирки вăл иккĕленмерĕ. Анчах мĕнле задани-ши? Пĕлме май çук. Çитменнине, Замков — Захаров юлашки вăхăтра хăйне питĕ чеен тыта пуçларĕ. Вăл, Варшавăра чаплă куçлăх туянса тăхăннăскер, Дубовран пăрăнарах çÿреме тăрăшрĕ, тĕл пулсан та, ик-виçĕ сăмахран ытла калаçмарĕ.

Сергей хăй Варшавăран тухса кайиччен сехет мастерĕ патĕнче юлашки хут оберлейтенантпа тĕл пулса калаçрĕ. Вăл ăна Залигер сейфĕнчи документсен спискине ÿкерсе илнĕ пленкăна пачĕ, сейфра Замковăнпе хăйĕн документĕсене тупайманни çинчен пĕлтерчĕ.

— Вирт сана, пирĕн çĕршывран таврăнсан, Варшавăрах хăварма хатĕрленет. Çавăнпа вăл сана Замков пулăшнипе юлашки хут тĕрĕслесшĕн пулĕ. Ку тĕллевпе мĕншĕн вăл Замкова суйласа илнине пĕлместĕп, анчах Вирт, сăмах майĕн, пĕр агентăн заданийĕ икĕ вариантлă пуласси çинчен асăннăччĕ... Варшавăна таврăнса хамăрăннисемшĕн ăнăçлă ĕçлес тесен, санăн ăна Тăван çĕршывăмăрта хăвартрах тупса сиенсĕрлетме тăрăшмалла.

Сергей, фронт урлă каçсан, хăйĕн ăçта каймаллине пĕлчĕ. Ун пирки Курт унта малтанах хыпарлать.

— Кама хăш вырăна ярассине Полтавăра çеç калаççĕ, çавăнпа агентсене часрах шыраса тупса сиенсĕрлетме май килтĕр тесен, вĕсем каякан районсемпе хула ячĕсене пĕлме тăрăшмалла.— терĕ Хладек.— Полтавăра агентсене нимĕçсем суя документсемпе пĕрле совет укçи нумай параççĕ. Çавăнпа хăшпĕрисем эрех-сăра ĕçме те кăмăл тăвĕç, анчах Полтавăна илсе каякан офицер агентсене хулара çÿреме ирĕк памĕ. Эсĕ йÿççишĕн çунакансене пулăшмах тăрăш. Ĕçкелесен, ытларах калаçĕç...

— Ăнлантăм.

— Ну, ăнăçлă çул сана, Сергей.— терĕ Хладек, ун аллине хыттăн чăмăртаса.— Каялла таврăнсан хăвăн мĕн тумалли çинчен нимĕн те каламастăп эпĕ, мĕншĕн тесен сана Мускаври юлташсем çĕнĕ задани парĕç. Парольсемпе связнойсен адресĕсене те эсĕ унтах пĕлĕн...

Июнĕн 28-мĕшĕнче Сергее татах Вирт патне чĕнчĕç те Зелбман текен капитанпа паллаштарчĕç. Зелбман агентсене Варшавăран Полтавăна куçарма пуçлать иккен, Сергейăн Полтавăра малтан çав капитана пулăшма тивет, кайран мĕн тумаллине ăна Зелбман хăй ăнлантарса парать.

Зелбман капитан тухса кайсан, Вирт Сергее кăштах тăхтама хушрĕ.

— Дубов,— терĕ вăл, ăна куçран тинкерсе,— эпĕ сана ятарласа хамран тепĕр задани парасшăн.

— Итлетĕп, господин лейтенант!

— Çул çинче, самолетра, каярахпа — Полтавăра, пирĕн шкултан вĕренсе тухнă агентсем хăйсене епле тыткаланине тимлĕрех сăнăр.

— Эпĕ хатĕр, господин лейтенант!

Вирт сĕтел сунтăхĕнчен хулăн тĕрке укçа туртса кăларчĕ.

— Ме, малтанлăха çитĕ ку сана.

Сергей лейтенант тыттарнă укçапа тÿрех ним тума аптрарĕ, çавăнпа Вирт мĕн каласса кĕтрĕ.

— Кăна эсĕ Полтавăра тăкаклама пултаратăн. Фронт леш енне каçарса ярас умĕн сире укçа татах парĕç. Агентсене хăналама укçа пĕртте ан шелле. Ун пек чухне кирек кам чĕлхи те салтăнса каякан... Кам мĕн калаçнине пĕтĕмпех астуса юлма тăрăш, виçĕ уйăхран вара, фронт леш енчен кунта çаврăнса çитсен, кам мĕн сÿпĕлтетнине тĕпĕ-йĕрĕпех мана каласа паратăн.

Вирт хушнипе ку хутĕнче Сергей чăнласах хăвасланса килĕшрĕ, мĕншĕн тесен гестапо лейтенанчĕ хăй сисмесĕрех ăна Курт Хладек сĕннĕ ĕçе лайăхрах та ăнăçлăрах тума пулăшать.

Çав кунах каçалапа, Виртпа Залигер майор Дубовпа тепĕр тăватă агента, çав шутра Митрова та, машинăпа Варшава хĕрринчи çар аэродромне илсе кайрĕç. Унта вĕсене Зелбман капитан кĕтсе илчĕ.

Вĕсем ларнă самолет тепĕр самантранах сывлăша çĕкленчĕ те çав кунах, каçхине, Киевран виçĕ-тăватă çухрăм кăнтăр-хĕвелтухăçнерех вырнаçнă аэродрома анса ларчĕç. Зелбман агентсене çĕрлехи буфет çурчĕн аялти хутĕнче çĕр каçма пĕр пушă пÿлĕм тупса пачĕ.

Ирхине агентсен самолечĕ Полтава еннелле çул тытрĕ, унта вĕсем хулан хĕвеланăç енче, чугун çул станцийĕ çывăхĕнче, анса ларчĕç. Кайран вĕсене вăрçăччен ялхуçалăх институчĕ пулнă çурт картишĕнчи пĕчĕк флигеле вырнаçтарчĕç. Çурçĕр çитеспе кунта Варшавăран татах тепĕр ушкăн вĕçсе килчĕ.

Ирхине чи малтан штаба Митрова чĕнчĕç, унтан вăл пĕр сехет иртсен çеç таврăнчĕ.

— Ртищево станцийĕ патне сиктереççĕ мана.— каласа пачĕ вăл Дубова,— капитан топографи картти тыттарчĕ те хăма парашютпа ăçта антарас вырăна карандашпа ÿкерсе илме хушрĕ. Документсем хатĕр: паспорчĕ Варшавăра хатĕрлениех, звани — артиллери лейтенанчĕ. Сакăр пин укçа пачĕç...

Зелбман хушнипе Сергейăн вырăнти разведшкул складĕнче агентсем валли Хĕрлĕ Çар формисемпе ахаль çипуç суйласа тупмалла, имĕш, унтан агентсене нимĕç унтерофицерĕпе пĕрле аэродрома илсе каймалла. Варшавăра вĕрентсе хатĕрленĕ агентсене фронт линийĕ урлă каçарса пĕтеричченех хăйне Полтавăра тытассине пĕлсен, агентсен чăн ячĕсене, вĕсен суя хушаматлă паспорчĕсен серийĕсемпе номерĕсене тата радистсен позывнойĕсене шифрласа çырнă хута, хамăрăн хăрушсăрлăх органĕсем патне хăвартрах çитерес тесе, Сергей фронт леш енне кĕçĕрех вĕçсе каякан Митровран парса яма шут тытрĕ.

— Ну, çĕнтерÿ хыççăн тĕл пуличчен,— терĕ Сергей каçалапа аэродромран килнĕ машина çине ларма хатĕрленнĕ Митрова...

Сергей Полтавăра агентсене е сержантла, е офицерла тумлантарчĕ, Вирт парса янă укçапа ăнăçлă усă курса, фашистсен хăшпĕр агенчĕсем Хĕрлĕ Çар тылĕнчи хăш хулара, хăш станцăра пурăнассине те пĕлчĕ.

Кĕçех вара Дубовăн та фронт линийĕ урлă каçма черет çитрĕ. Çав кун ирхине Варшавăран юлашки ушкăн вĕçсе килчĕ. Зелбман хушнипе Сергей складра Замков-Захаров валли Хĕрлĕ Çар сержанчĕн, фронт линийĕ урлă каçсанах совет органĕсене парăнма шут тытнă Томский валли пехота лейтенанчĕн тумне тупса хатĕрлерĕ. Закирова старшиналла тумлантарчĕç. Кунсăр пуçне, виççĕшне те гражданла çипуç пачĕç. Вĕсем капитан патне кĕрсе тухсан, Зелбман хăй патне Сергее чĕнтерчĕ.

— Дубов,— терĕ вăл, ура çине тăрса,— мана, эсир Аслă Германин чаплă çĕнтерĕвĕсемшĕн тăрăшса ĕçленине шута илсе, нимĕç командованийĕ сире унтер-офицер званине пама йышăннине пĕлтерме хушрĕç.

Сергей капитана тав турĕ.

Зелбман ăна карттă патне илсе пычĕ.

— Сире кĕçĕр Атăл çинчи çак хула çывăхĕнче антарса хăваратпăр,— терĕ вăл.— Сведенисене эсир çурçĕр иртсен пĕр сехетре разведцентра пĕлтерсе тăратăр. Сирĕн позывной — «Чăпар тигр», шифр — «ЧАР». Сире хирĕç «РАЧ» тесе ответлеççĕ. Хăвăра эпир фронт линийĕ урлă каялла каçма хушсан, эсир тĕл пулнă пĕрремĕш нимĕç офицерне «е-7» тесе калатăр. Вăл сире тĕрĕслемесĕрех ăçта ямаллине пĕлĕ...

(Малалли пулать).

„ТĂХĂР ЯЛ" АВТОРНЕ АСĂНСА

«Тăхăр ял» тесен, вĕреннĕрех çынсем хушшинче ăна пĕлменни те çук пирĕн. Этнографи тĕлĕшпе ĕçлекенсемшĕн вăл алăран ямасăр вуламалли алçырăвĕ, историксемшĕн—пахаран та паха документ, халăх пултарулăхне тĕпчекенсемшĕн—вĕренмелли тĕслĕх, писательсемшĕн вара шăрăх кун выртса ĕçмелли шăнкăр-шăнкăр çăлкуçĕ пек. Композиторсене те, артистсене те—такама та кирлĕ вăл. Ăна вуласа тăранмалла мар. Чăвашсен революцичченхи пурнăçĕ пур енчен те сăнланса юлнă унта. Халăхăн ĕçĕ-хĕлĕ, вăййи-кулли, ĕçки-çики, ĕмĕчĕ-шухăшĕ, тарăхăвĕ, ĕненĕвĕ, тĕшмĕшĕ — темĕн те, темĕн те пур вăл алçырăвĕнче.

Халиччен чăвашсем çинчен çырнă кĕнекесем хушшинче «Тăхăр ял» чи паллăраххи, тенĕ ун пирки пирĕн чаплă драматург, композитор Ф. П. Павлов.

«Тăхăр ял» тĕнчере пĕртенпĕр экземпляр иккене, ăна пуртех пĕлменнине, курма вара сахал çын çеç курнине шута илсе, каллех Федор Павлович каланине илтесе пăхар.

«Чĕмпĕрти чăваш музейĕнче пĕр паллă кĕнеке пур*. Çав кĕнекен тăршшĕ виçĕ шит, урлăшĕ пĕр шит, хулăнăшĕ виçĕ пÿрне хулăнăш. Кĕнеки ячĕ: «Тăхăр ял. Сĕве тăршшĕнчи чăвашсем. Элшел ачисене вĕрентекен Григорий Тимофеев çырнă. Июнь уйăхĕн 8-мĕш кунĕ, 1900 ç.». «Тăхăр ял» кĕнеки 8 тетрадьлĕ, тăхăрвун пая уйрălать... Вуласа тухас тесен те—пĕр эрне вулас пулать».

Мĕн çинчен каланă вăл алçырăвĕнче?

«Пĕрремĕш тетрадĕнче Атăл хĕрĕнчен пуçласа Сĕве хĕрне çитиччен пурăнакан чăвашсем çинчен каланă. Ку тетраде вуланă чух Шупашкар патĕнчен пуçласа Чĕмпĕр патне çитиччен чăваша курса тухатпăр. Аван çырнă. Иккĕмĕш тетрадĕнчи «Тăхăр ял» вăл Пăва уесĕнчи Пÿркел патĕнчи ялсем-мĕн... Виççĕмĕш тетрачĕ... ĕлĕкхи пурнăç улăшни çинчен калать. Тăхăр ялсен историне... пĕлтерет. Тăваттăмĕш тетрачĕ... чăвашсем ĕлĕкхи... пăлхарсенчен пулни çинчен каласа ăнлантарать. Пиллĕкмĕш тетрадĕнче чăваш тĕнче çинчен мĕн шухăшласа пурăнни çинчен каласа панă. Чăваш ăсĕпе, тĕнче чунлă япала пекех... Улттăмĕш тетрачĕ... Чĕмпĕрпе Хусан кĕпĕрнинчи чăвашсем мĕн тĕлĕшĕнчен уйрăмрах,—çавăн çинчен каланă.

Çапла вара «Тăхăр яла» çыракан питĕ пысăк, питĕ чаплă ыйтусене тапратать. Унта чăваша тÿрех палласа илмелле: мĕнле питлĕ-куçлă, мĕнле килçурчĕ, мĕнле çи-пуçĕ, килти пурнăçĕ...»

Çак тĕлĕнмелле кĕнекен авторĕ Григорий Тимофеевич Тимофеев 1878 çулта Хусан кĕпĕрнине кĕрекен Çĕрпÿ уесĕнчи Тĕрлемесре хресчен килĕнче çуралнă пулнă. (Ялĕ сад айĕнче

* «Тăхăр ял» алçырăвĕ халь Шупашкарта Чăвашсен наукăпа тĕпчев институтĕнче упранать.

ларнăран поэт ăна «улмуççилле Тĕрлемес» тенĕ). Ялти шкултан вĕренсе тухсан, Чĕмпĕр хулинчи чăваш шкулне кайса кĕнĕ. 1896 çулта Григорий Тимофеевич учитель ятне илнĕ. Ĕçлеме ăна Чĕмпĕр кĕпĕрнинех, Пăва уесĕнчи Элшел шкулне янă-мĕн.

Элшел вăл çав тăрăхри Тăхăр ял текен ушкăна кĕнĕ. Ялĕсем çаксем: Таккавар, Раккасси, Киштек, Элшел, Пимĕрсел, Пÿркел, Хирти Кушкă, Мертлĕ, Чăваш Саркамăш (Пăрăнтăк). Мĕн пĕрлештерсе тăнă вăл ялсене? Мĕншĕн вĕсене пĕтĕçтерсе «Тăхăр ял» тенĕ? «Эсир ăçтисем?» — «Тăхăр ялсем»...

Тен, çав ялсем Сĕве шывĕн ку енче пĕр кукăрта ларнăран çапла каланă? Вĕсем ĕлĕк пурте удел аллинче тăнă, пĕр евĕрлĕ пурнăçпа пурăннă. Таврара ытти халăхсем пулнă: вырăссем, тутарсем, мăкшăсем. Ку — пĕрре. Тепĕр енчен тата...

Г. Т. Тимофеев ăна çапла ăнлантарса парать:

«Тахçан ĕлĕк çав ялсем пĕрле пĕр хирте ĕç пуçласа, ĕç ĕçлесе, пĕрле ĕç пĕтеретчĕç, тет. Вĕсенĕн ана-çарансем пĕтĕмпе пĕрлеччĕ, тет: хальхи пек ялялпе уйăрса паманччĕ, тет. Вĕсем, ахăр, çав пиркерен пĕрпĕринпе ытла аван та ытла сывăх тăнă пулмалла: пĕр-пĕринпе ĕç пуçтарса, пĕрпĕринпе ĕçкĕ-çикĕ ĕçсе çинĕ çĕрте вĕсенĕн калаçнă чĕлхи те, тумĕсем те, йăлисем те пĕр пекрех тăрса юлнă пулмалла. Пĕр-пĕринпе пĕр вăхăталла ĕç пуçласа, пĕр вăхăталла ĕç пĕтернипе вĕсенĕн ял чÿкĕсем, ял ĕçкисем-çикисем пĕр вăхăталла килмелле пулнă...»

Ютран пынă çынна çав уйрăмлăхсем тата ытларах курăннă пулас. Çамрăк учитель малтан савăнса итлесе çÿренĕ, ват çынсемпе калаçнă, халăх пурнăçне сăнанă.

Пĕр те пĕр шухăшласан, тĕлĕнмелле вĕт. Хăвăн ĕçÿ хăçан та пулин пичетленсе тухассине пĕлмесĕрех çич-сакăр çул хушши пĕр пус укçасăр ĕçлесе пурăнма — çырса ларма — хăвăн халăхна мĕн тери юратмалла, унăн çутă пуласлăхне мĕн тери шанмалла пулнă! Г. Тимофеев юратнă та, шаннă та. Çĕр те пĕр çынтан ыйта-ыйта пĕлсе, çав хушăрах кирлĕ кĕнекесене тупса вуласа, вĕренсе, хăйĕн тĕп ĕçне — ачасене вĕрентессине те манмасăр, вăл Тăхăр ял пирки этнографи очеркĕ çырать.

Малтан тĕрлĕ выраăнти чăвашсем мĕнле пурăннине пăхса тухать вăл. Ăна çырма Г. Тимофеевăн хăйĕн таçта та çитсе курмалла пулнă. Вăл утнă, çÿренĕ. «Эпĕ... 1899 çулхи ноябрь уйăхĕнче, Елчĕкрен пĕр çĕр çухрăм хушши Çĕрпÿ хулине çитиччен, унтан — хĕрĕх-аллă çухрăм пур-тăр — Шупашкара çитиччен, Шупашкартан çитмĕл-сакăрвунă çухрăм аслă çулпа хамăр Тĕрлемесе, Тĕрлемесрен пĕр сакăрвун-тăхăрвун çухрăм Пăвана çаврăнса килнĕччĕ: вăл енчи чăвашсене çавăн чухне аранçă куркаларăм», тесе çырать вăл сăпайлăн.

Тата Элшел таврашĕнчи ялсене миçе хутламан пуль вăл! Юрă-сăвă ăстисемпе, юмахçăсемпе, ĕлĕкхи йăла-йĕркесене астăвакансемпе миçешер хут калаçман пуль. Çынсем хушшинче темли те пур, кашнинпех пĕр чĕлхе тупма пултарнă вĕт-ха вăл. Унсăр ăçтан çавăн чул материал пухăн.

Çакна май пĕр мыскаралла ĕç аса килчĕ. Пĕр вăхăтра пирĕн пурте фольклорпа интересленме тытăннăччĕ. Халапсем, юрăсем пуçтаратчĕç. Çинеçинех юмах кĕнекисем пичетленсе тухатчĕç.

Ырă ĕмĕтпе хавхаланнă пĕр ватă сăвăç çавăн чух арăмĕпе çыруçине ертрĕ те Куйбышев облаçĕнчи чăвашсем патне çитсе килес терĕ. Эпĕ те вĕсемпе ермешсе кайрăм. Похвиçнĕ сывăхĕнчи Кĕçĕн Ӳпреелне çитрĕмĕр хайхи. Ял Советне кĕтĕмĕр. Халăх тулли! Ватă сăвăç пирĕн сăмах-юмах ăстисем ялта пуррипе çуккине ыйтса пĕлчĕ. Пур, терĕç. Пĕри вара, куçсăр этем, темĕн те пĕлет иккен...

Сăвăç пирĕн çав çынна ял Советне чĕнтерме хушрĕ. Чĕнсе пычĕç. Çын алăкран кĕме ĕлкĕрчĕ-и, ĕлкĕреймерĕ-и тенĕ пек, ватă сăвăç ăна пуç тăрăх шыв янă пекех турĕ: «Сана халап нумай пĕлет теççĕ, пĕриккĕшне ярса кăтарт-ха», терĕ. Лешĕ те аптраса ÿкмерĕ. Ларма кăна тытăннăскер, яшт сиксе тăчĕ те пирĕн юлташа çапла татса хучĕ: «Правление, сельсовета чĕнтерсе çÿреме эс милиционер мар, эпĕ те сан умăнта айăпа кĕмен. Тăп-тăр кăнтăр кунĕнче халап ярса ларма эп шĕвилкке мар. Сан эрехне ĕçсе те ÿсрĕлмен-ха». Çапла каларĕ те алăка шалт çеç хупса хăварчĕ....

Çук, кирек мĕн калăр та, «Тăхăр ял» алçырăвне паттăр çын çеç хатĕрлеме пултарнă. Талант та пур ун. Мĕнле çыпăçтарса пырать вăл, пĕр вулама тытăнсан, пăрахаймастăн. Темĕнле ача чĕриллĕ этем юмах каланă пек шăкăлтатса пырать. Унтан кĕçех юрласа ярать вăл. Манăçа тухнă йăласене тĕплĕн çырса кăтартса тĕлĕнтерет.

Хама тĕрĕслесе, эпĕ вăл алçырăвне темиçе çĕртен те вулама тытăнса пăхнă. Тÿрех туртса кĕрсе каять. Акă пĕр сыпăкне çеç илер-ха. Вăл вăхăтри пурнăç темпĕ пекех, хуллен шăвать калав:

«Элшел хирĕпе аслă çул хĕррипчен пуçланса... Тарăнварпа Хурăнвар çырмисем анаççĕ. Çуркунне вăл çырмасенче шыв шаркаса юхать. Хиртен юр шывĕ анать... Хурăнварта сăрт хĕррипе шăтăксенче сăвăрсем пурăнаççĕ. Унта сăвăр шăтăкĕн хисепĕ çук. Вăл шăтăксем таран: умĕсенче шалтан сăвăр чавса кăларнă тăпра темĕн чухлĕ, пулать. Мăшăрлăн, мăшăрлăн пуранаçççĕ вĕсем. Кăнтăрла шăтăксенчен тухаççĕ те усăмра*-мĕнте, тырă ăшĕнче е çеремре кĕтĕвĕкĕтĕвĕпе тăранса çÿреççĕ. Вĕсем çÿрени таçтан курăнать: пĕри сăрт çамкине улăхса кайри урисем çине ларать те, йĕри-тавра çын-мĕн килмес-и тесе, унталла-кунталла пăхса ларать. Хăйсем патнелле пыракан çынна таçтан аякран курать вăл. Çын хăйсем патнелле пыра пуçласанах, ыттисене шик! шăхăрать. Лешсем вара çÿренĕ çĕртен пĕр сиккелемесĕр хăйсем патне çын пынине пăхса лараççĕ. Пĕчĕкçĕрех хĕрлĕ йытă евĕрлĕрех вĕсем, хăшĕхăшĕ хуралла ула та пулать. Çывăхĕсенерех çын пыраччен нимĕн чĕнмесĕр лараççĕ те, çывăхарах пырсанах: хартхарт-харт! туса шăтăксене кĕрсе каяççĕ. Пĕр шăтăкĕсене кĕрсе кайсан, час тухмаççĕ вара вĕсем. Вăл сăвăрсене чăвашсем «этемрен пулнă, тет», теççĕ. Ĕлĕк пĕр пуп пурăннă, тет. Унпа пĕрлех тата çав ялта пĕр чăваш пулнă, тет; çав чăвашпа пуп иккĕш юнашар тулă акнă, тет. Ку чăвашăн тулли аван пулнă, тет, пупăн начар пулнă, тет. Пуп кунăн анине йышăнать, тет: лайăх пулнă тулла «манăн» тесе калать, тет. Хăйхисем тавлашсан, тавлашсан, пуп калать, тет: «атя сута пырар эппин, сутсем килсе хăш ана камăн иккенне татса парччăр», тесе калать, тет. Сута каяççĕ, тет, хăйхисем. Сутсем калаççĕ, тет: «ана çине пырса, анасенчен хăйсенчен хăшĕ камăн иккенне ыйтас», тесе калаççĕ, тет. Ку пупăн пулать, тет, пĕр хĕр те пĕр ывăл. Пуп ачисене калать, тет: «ана çине сутсем пырса ыйтас пулсан, эсир çĕр айне кĕрсе ларăр та, «ку кам ани?» тесе ыйтсан, тулă лайăх пулнине «пупăн тесе калăр», тесе калать, тет. «Леш тулă начар пулнине мужикĕн тесе калăр», тесе калать, тет. Пуп ачисене илсе каять, тет те, икĕ ана хутлăхне çĕр алтса хăвăл туса парать, тет, çиелтен курăнмалла мар туса тăпра витет, тет. Хай сутсем çитеççĕ, тет те, тулă лайăх ана çине пырса: «ку кам ани?» тесе ыйтаççĕ, тет. Ана çинче: «пупăн, пупăн» тесе калать, тет. Унтан тулă начар пулнă ана çине пырса, «кам ани?» тесе ыйтаççĕ, тет. «Мужикĕн, мужикĕн», тесе калать, тет. Пуп çапла улталаса хресченĕн лайăх пулнă туллине йышăнать, тет. Ку пупăн ачисем çавăншăн сăвăр пулса тăраççĕ, тет: çапла ĕмĕр çĕр айĕнче пурăнмалла пулаççĕ, тет. Халь сăвăр шăтăкне кĕрсе кайнă чухне хартлатнине чăвашсем: «пупăн, пупăн», тесе калать вăл, теççĕ. Çапла каланă евĕрлех хартлатать вăл.

«Тăхăр ял» алçырăвĕпе паллашсан, пуçа темиçе тĕрлĕ шухăш та пырса кĕрет. Пĕрре — савăнатăн. Пирĕн Н. И. Ашмарин профессор хатĕрленĕ 17 кĕнекеллĕ чăваш сăмахĕсен словарĕпе «Тăхăр ял» пек хаклă япаласем пурришĕн савăнатăн. Çук, чухăн халăх мар эпир.

Тепĕр енчен — тĕлĕнетĕн. Мĕнле хăвăрт малалла кайса пырать пурнăç! «Тăхăр ял» çырнăранпа утмăл-çитмĕл çул та иртеймен пуль, пурнăç йĕрки улшăннă май, миçе сăмах кивелсе ларнă. Акă, курăр-ха: «Элшелийĕн ята виçĕ хирĕнче те виçĕ тÿтрешкешер çĕр тивет теççĕ; ялта 548 яг теççĕ пулас. Анара икĕ çурпилĕк хисеплеççĕ, çурпилĕкре икĕ тÿтрешке... Тÿтрешкере пилĕк хăлаç...»

Пыр та ăнлан ăна хальхи самрăк. «Тÿтрешки» те, «ани» те, «çурпилĕкĕпе» «хăлаç» та уншăн «иртнĕ самана юлашкийĕсем». Ун вырăнне вăл нумай çĕр çĕнĕ сăмахпа пуйнă.

Юлашкинчен каллех Ф. П. Павлов калани аса килет. «Тăхăр ял» пирки çырнă кĕске статйине вăл çапла вĕçлет:

«Халиччен чăваш çинчен çырнă кĕнекесем хушшинче «Тăхăр ял» паллă кĕнеке. Наука тĕлĕшĕнчен вĕренĕ çынсемшĕн пит аван, вĕренмен чăвашсемшĕн ахаль те пит аван. Çавах хамăр халăха кăштах та пулин тимлеме шухăш парать. Ан тив, вуласа пăхтăрччĕ: мĕн калĕç-ши чăвашсем? Çавăнпа «Тăхăр ял» кĕнекине станпа çапсан пит аван пулĕччĕ».

Чăнах ара. Ăна çырнăранпа 75 çул, авторĕ çуралнăранпа 100 çул çитесси те нумай юлмасть ĕнтĕ, тен, сахалтарах тиражпа та пулин пичетлесе кăларма май килĕ ăна? Писательсем, журналистсем, тĕпчевçĕсем валли те пулин, э? Ĕлĕк вăл пысăк кĕнекене пичетлеме вăй çитереймен тейĕпĕр. Каярахпа цензура чарма пултарнă. Халĕ мĕн чарса тăрать? Алçыру халлĕн хăçан та пулин çухаласран та шиклĕ.

Хăшпĕр кĕнекесем тухма ĕлкĕреймеççĕ — кивелсе те лараççĕ. Ун пек кĕнекесене, тен, çырмасан та юранă. Теприсем, хаклă йышши йывăç пек, майĕпен кăна вăй илсе пыраççĕ. Тăм та тивет вĕсене, пăр та çапать, вĕсем çаплах çÿлелле тапаçланаççĕ, çÿлелле кармашаççĕ. Кайран пăхăсăн — чипчипер йывăç пулса çитнĕ вĕсем. Çимĕçĕ тутлă, шăрăхран пытанма сулхăнĕ те пур, юнашар ларакан йывăççене те хÿтлĕх. Нумай вăхăт пурăнмалли япала майĕпен çитĕнет, тенĕ вырăссем.

«Тăхăр ял» алçырăвĕн пĕлтерĕшĕ те çавах. Вăхăт иртнĕçем вăл ÿссех пырать. Ун пирки писательсемпе журналистсем çыраççĕ, унти юмахсене илемлете-илемлете кăлараççĕ...

Усăллă ĕç тăвакансене халăх манмасть. «Тăхăр ял» авторĕ Г. Т. Тимофеев çуралнăранпа кăçал 90 çул çитнĕ-мĕн. Çав ятпа чаплă этнограф çуралнă Тĕрлемес ялĕн масарĕ çине пĕркун Г. Т. Тимофеева хисеплесе палăк лартрĕç. Халăх хушшинче Григорий Тимофеевичăн икĕ хĕрĕпе ывăлĕ те пурччĕ. Митингра КПСС Куславкка райкомĕн секретарĕ Г. Н. Никифоров, Чăвашсен ăслăлăхпа тĕпчев институтĕнчен тата чăваш писателĕсен Союзĕн правленийĕнчен килнĕ çынсем, Г. Т. Тимофеев тăванĕсем тухса калаçрĕç.

Тĕрлемес ялĕнчи шкул ачисем палăка чечексемпе илемлетрĕç.

* Катча çинче.